

Малгожата Кароліна Пекарська

Музей незалежності у Варшаві

ORCID: 0000-0002-6551-6839

Міст Понятовського – мовчазний свідок визволення Варшави. Його знищення та відбудова після Другої світової війни у живописі та графіці з колекції Музею Незалежності¹

Ключові слова

Міст Понятовського, пропаганда, відбудова Варшави, Друга світова війна, визволення Варшави, Януш Стшалецький, Казімеж Томоровіч, Станіслав Познанський

Анотація

Міст Понятовського – найстаріша зі збережених переправ через Віслу у Варшаві. Це одна з найвідоміших пам'яток міста. Ідея його будівництва виникла ще в 1870 році, але проєкт втілено в життя лише на початку XX століття. Переправа була відкрита 6 січня 1914 р. і отримала назву на честь імператора Миколи II, але вже через півтора року, 5 серпня 1915 року, відступаючи з Варшави, російська армія підірвала верхні частини двох його опор. Міст став свідком однієї з найвизначніших історичних подій міжвоєнного періоду. Саме тут відбулася зустріч президента Станіслава Войцеховського та маршала Юзефа Пілсудського під час травневого перевороту. За німецької окупації міст отримав назву Neue Brücke. 13 вересня 1944 року його було підірвано. Зруйновано чотири сталеві аркові прольоти загальною довжиною 274 м і один залізобетонний проліт віадука довжиною 19 м, а також його опори. Зруйнований міст став натхненням для багатьох багатьох митців, які після 17 січня 1945 року повернулися до спустошеної столиці. Серед них – троє художників, чії роботи зберігаються у колекції Музею Незалежності: Януш Стшалецький

¹ Ця стаття є розширеною версією доповіді, виголошеної на конференції «Польський внесок у перемогу у Другій світовій війні», організованій Музеєм історії Польського народного руху 9 травня 2025 року.

(1902–1983), Казімеж Томоровіч (1897–1961) та Станіслав Познантський (1909–1996). Кожен із них трактував образ мосту по-своєму, акцентуючи різні аспекти цієї споруди, важливої для міста як з історичних, так і, насамперед, з транспортних причин. Міст Понятовського було відбудовано за проєктом Станіслава Гемпеля (1892–1954) і знову відкрито для руху 22 липня 1946 року. Для тодішньої влади міст став важливою пропагандистською вітриною.

Міст Понятовського – найстаріша зі збережених переправ через Віслу у Варшаві. Це одна з найвідоміших пам'яток міста. Ідея його спорудження виникла ще у 1870 році, коли стало очевидно, що міст Кербедзя, введений в експлуатацію 1864 року, не вирішує повністю проблеми з'єднання лівого та правого берегів Варшави. Тоді ж посталала пропозиція збудувати нову переправу на осі Єрусалимських алей. До цього питання неодноразово поверталися у 1870–1890-х роках, однак реалізувати ідею вдалося лише на початку ХХ століття. У 1904 році міський магістрат затвердив проєкт інженерів Мечислава Маршевського (1857–1916), Броніслава Плебінського (1876–1940) та Вацлава Пашковського (1881–1950). Архітектурне оформлення мосту й віадук виконав Стефан Шиллер (1857–1933). Водночас слід пам'ятати, що характерні башти при в'їзді були збудовані на вимогу російських військових, адже вони мали виконувати оборонну функцію². Довжина споруди становила 3542 м, включаючи міст завдовжки 506 м та віадук – продовження Єрусалимських алей – завдовжки 700 м, розташований високо над землею в районі Повісля. Переправу відкрили 6 січня 1914 року, назвавши її на честь імператора Миколи II, проте вже через півтора року, 5 серпня 1915 р. російські війська, відступаючи з Варшави, підірвали верхні частини двох його опор. Що цікаво, на згадку про цю подію було викарбувано медаль за проєктом Яна Кнедлера (1867–1926) – копія цього виробу зберігається в колекції Музею Незалежності (інв. № MN-E.10511). Заснована Яном Кнедлером художньо-граверна майстерня, яку згодом перейняли його спадкоємці, діяла у Варшаві з 1896 по 1951 рік: спочатку на вул. Новий Свят, 45 (до 1929 року), а потім на вул. Радній, 13. Вона займалася гравіюванням, емаллю, виготовленням медалей, значків та сувенірної продукції. У 1951 році підприємство перейшло до товариства VERITAS. Коли була викарбувана

² J. Kasprzycki, *Warszawa sprzed lat*, PTTK Kraj, Варшава 1989, с. 73.

Ян Кнедлер (1867–1926), медаль «5 серпня 1915 року. Міст Князя Юзефа Понятовського знищений відступаючою російською армією»

медаль? Точна дата не відома. На аверсі розміщено напис: «5 серпня 1915 року. МІСТ КНЯЗЯ ЮЗЕФА ПОНЯТОВСЬКОГО ЗНИЩЕНИЙ ВІДСТУПАЮЧОЮ РОСІЙСЬКОЮ АРМІЄЮ». Варто пам'ятати, що хоча офіційну назву – міст князя Юзефа Понятовського – переправа отримала у 1917 р.³, вже з 1915 р. в працях і звітах переправу часто називали саме мостом Понятовського⁴. Вищезгаданий напис на аверсі розміщено навколо герба Варшави, дуже подібного до того, що прикрашав башти мосту. На реверсі медалі зображено зруйновану переправу, а під зображенням напис: ВАРШАВА. Це дає підстави припускати, що медаль могла бути викарбувана вже у 1915 році. Саме таку дату вказує Малгожата Омілановська, авторка монографії про міст Понятовського⁵. Міст відіграв важливу роль у розвитку районів Саська-Кемпа та Грохув, які у 1916 році були приєднані до Варшави, хоча сама споруда тоді ще залишалася зруйнованою. Її відбудова відбулася лише між 1921 і 1927 роками⁶.

Міст став свідком однієї з найвизначніших історичних подій міжвоєнного періоду. Саме тут, під час травневого перевороту, 12 травня 1926 року, близько 17 години, за ініціативою президента

³ K. Handke, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN, Варшава 1998, с. 369.

⁴ M. Omilanowska, *Most i wiadukt Księcia Józefa Poniatowskiego*, PWN, Варшава 1991, с. 123.

⁵ Там само, с. 123.

⁶ W. Sterner, *Mosty Warszawy*, WNT, Варшава 1960, с. 127.

Станіслава Войцеховського (1869–1953), відбулася доленосна зустріч з маршалом Юзефом Пілсудським (1867–1935). Оскільки тоді не було досягнуто домовленостей, солдати Офіцерської піхотної школи, вірні урядові Вінцента Вітоса, не пропустили Пілсудського на лівий берег⁷.

Під час нацистської окупації міст отримав німецьку назву Neue Brücke. Його воєнна доля тісно переплелася з історією самої столиці. 1 серпня 1944 року плацдарм біля мосту атакували з обох боків повстанці 3-го загону «Конрад». Після невдалої спроби відступаючих під віадуком повстанців оточили й розстріляли німецькі жандарми. На самому мосту окупанти встановили важкі кулемети й прожектори, з яких обстрілювали Верхнє Повісля та польські підрозділи, що висаджувалися на Черняковському плацдармі. Побойовуючись, що радянські і польські війська об'єднуються з повстанцями, німці 22 липня 1944 р. замінували міст⁸, а 13 вересня 1944 р. о 12:15 підірвали його. Зруйновано чотири сталеві аркові прольоти загальною довжиною 274 м і один залізобетонний проліт віадука довжиною 19 м, а також його опори⁹. Проте, були пошкоджені лише їхні верхні частини¹⁰.

Зруйнований міст став натхненням для багатьох багатьох митців, які після 17 січня 1945 року повернулися до спустошеної столиці. Серед них – троє художників, чії роботи зберігаються у колекції Музею Незалежності.

Перший – Януш Стшалецький (1902–1983) – учень Конрада Кшижановського та Юзефа Панькевіча, пізніше співзасновник так званої Сопотської школи (Державного інституту образотворчих мистецтв в Сопоті), яка згодом стала основою нинішньої Академії мистецтв у Гданську.

Другий художник – Казімеж Томоровіч (1897–1961), випускник Академії мистецтв у Кракові, учасник довоєнних мистецьких груп «Formiści» та «Jednoróg», а після війни – ректор Академії мистецтв у Варшаві. Його довоєнні роботи та твори періоду окупації були

⁷ A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Czytelnik, Варшава 1987, с. 233.

⁸ M. Omilanowska, op. cit., с. 138.

⁹ T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Czytelnik, Варшава 2010, с. 49.

¹⁰ M. Omilanowska, op. cit., с. 138.

знищені спершу у 1939 р., а потім та під час Варшавського повстання 1944 р.

Третій з них – Станіслав Познаньський (1909–1996), випускник Академії мистецтв у Варшаві, учень Тадеуша Прушковського та Лєона Вичулковського.

Кожен із них трактував образ мосту по-своєму, акцентуючи різні аспекти цієї споруди, важливої для міста як з історичних, так і, насамперед, з транспортних причин.

Януш Стшалецький – автор акварелі «*Most Poniatowskiego*» («Міст Понятовського»), намальованої у 1945 р. (інв. № MN-Gr.675). Про сюжет роботи свідчить сама назва, написана під підписом та датою у лівому нижньому кутку роботи. Зображений фрагмент не містить нічого характерного для підірваної німцями споруди. Впізнати міст можна завдяки зруйнованій центральній опорі, що стирчить із води та була багаторазово зафіксована на фотографіях. На задньому плані видніється напівзруйнований залізничний міст. Художник зобразив краєвид ранньої весни – про це свідчить бліда

Януш Стшалецький (1909–1996), *Most Poniatowskiego* (Міст Понятовського), 1945

зелень трав і ледь помітна зелень дерев на горизонті – з перспективи лівого берега Вісли на рівні вулиці Солець. У далині вирізняються будівлі фабрики «Wedel». Робота була придбана у художника в 1972 р. (№ покупки 23/72). Стшалецький особливий акцент зробив на центральній опорі, перетворивши її на драматичного «протагоніста» композиції – своєрідного скелета зруйнованого мосту.

Казімеж Томоровіч створив у 1945 р. серію з 14 малюнків «*Most Poniatowskiego*» («*Міст Понятовського*») тушшю на папері, пронумерувавши їх римськими цифрами від I до XIV. Деякі були вперше показані в Національному музеї того в 1945 р. на виставці «Руїни Варшави»¹¹, а повний комплект робіт представлено в січні 1969 року в галереї «Захента» на посмертній виставці художника. У колекції Музею Незалежності зберігаються чотири роботи, придбані в травні 1969 року в родини митця (№ покупки 58/69).

Перший з творів, що носить назву «*Most Poniatowskiego V*» («*Міст Понятовського V*») (інв. №. MN-Gr.640) зображає людей, що переправляються через Віслу з правого на лівий берег на тлі

Казімеж Томоровіч (1897–1961), *Most Poniatowskiego V* (*Міст Понятовського V*), 1945

¹¹ M. Matusińska, *Kazimierz Tomorowicz (1897–1961). Wystawa malarstwa styczeń 1969, Warszawa „Zachęta”, Варшава 1969, с. 4.*

зруйнованого мосту. Художник чітко намалював, що на борт людей брали кілька човнів. Композиція створює враження, ніби художник сам перебував у одному з них.

Другий з творів, що носить назву «*Most Poniatowskiego X*» («Міст Понятовського X») (інв. №. MN-Gr.641) показує краєвид на зруйнований міст без фігур людей. Перспектива взята з празького берега, з околиць району Саська-Кемпа. На задньому плані вирізняються будівлі на алеї 3 Травня, зокрема характерний будинок під № 2.

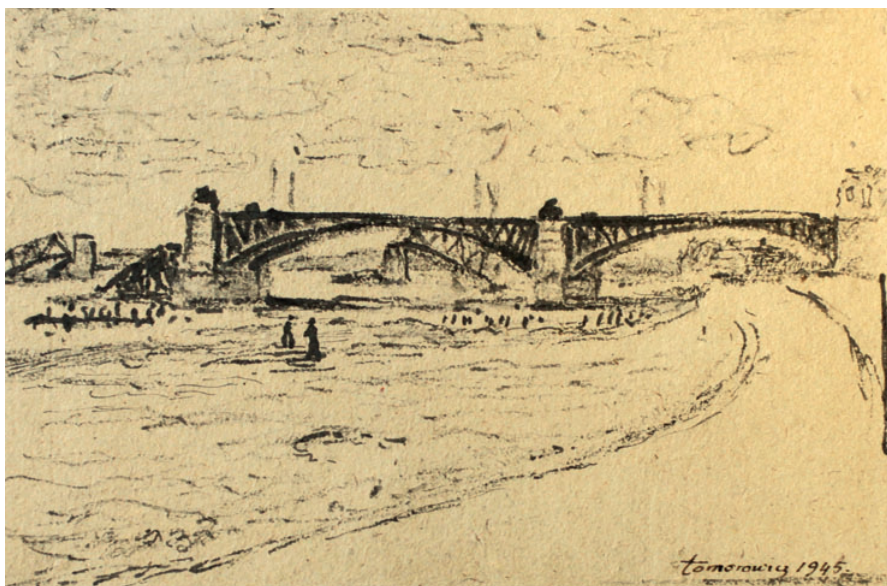
Казімеж Томоровіч (1897–1961), *Most Poniatowskiego X* (Міст Понятовського X), 1945

Третя робота під назвою «*Most Poniatowskiego XI*» («Міст Понятовського XI») (інв. №. MN-Gr.636), зображує ще одну переправу через річку. У центральній частині малюнка видно човен з чоловіком, який веслує попереду. Човен прямує з лівого боку малюнка до правого, тобто з празького берега на Повісля. Його пасажирів якраз пропливають біля центральної опори. Той самої, яку Стшалецький намалював аквареллю. Вдалині видніються інші човни, що швартуються на правому березі річки.

Четверта і остання робота Томоровіча з колекції Музею Незалежності під назвою «*Most Poniatowskiego XIII*» («Міст Понятовського XIII») (інв. №. MN-Gr.642), представляє вид на міст з боку Повісля, із пошкодженими прольотами та зруйнованою центральною опорою. На річці видно ще кілька переправ, але вони зображені схематично, фігури людей зображені майже як мурахи, що лише підкреслює масовість спроб перетнути Віслу після знищення мосту.

Казімеж Томоровіч (1897–1961), *Most Poniatowskiego XI* (Міст Понятовського XI), 1945

Казімеж Томоровіч (1897–1961), *Most Poniatowskiego XIII* (Міст Понятовського XIII), 1945

Кожна з чотирьох робіт Казімежа Томоровіча демонструє, як знищення переправи вплинула на життя мешканців столиці. Малюнок під назвою *Міст Понятовського* Х підкреслює марність напівзруйнованої споруди. Інші малюнки зображають, як відсутність мостів впливає на людей, які змушені боротися зі стихією, веслуючи і переправляючись на інший берег у невеликих човнах.

Натомість Станіслав Познаньський у 1955 р. написав картину в стилі постімпресіонізму під назвою «*Warszawa wyzwolona*» («*Варшава визволена*») (інв. №. MN-M.355), на якій зображено сцену зустрічі солдатів із мешканцями звільненої Варшави при в'їзді на віадук мосту Понятовського. Особливо впізнаваним є вхід до північної вежі з боку Єрусалимських алей. На землі видно витоптаний сніг, а в центрі стоїть танк із радянським солдатом, танкістом і цивільним із гвинтівкою, що вітають людей. Люди юрмляться навколо з піднятими руками на знак привітання. Ліворуч, серед руїн, вирізняється група мешканців із червоно-білим прапором. Як зазначає Юстина Песак: «Картина наповнена атмосферою зародження надії

Станіслав Познаньський (1909–1996), *Warszawa wyzwolona* (Варшава визволена), 1955

на нове життя для виснажених війною варшав'ян та їхнього міста. Це враження підсилюють м'які барви неба з сонячними променями, що пробиваються крізь хмари, і вечірній час доби, який дарує відчуття наближення спокою»¹². Робота має радше символічний характер. Варто нагадати, що її створено у 1955 році, тобто через десять років після подій. Ентузіазм містян зумовлений тим, що війна закінчилася. Натомість ми не маємо справу із документальним зображенням реальних подій. Танк зображено так, ніби він в'їхав на Єрусалимські алеї із боку Праги, що було неможливо через підірвані міст і віадук, отже проїхати цим маршрутом було б неможливо. Танки могли переправитися на інший берег або понтонним мостом, або однією з двох дерев'яних переправ. Натомість танк не міг би дістатися до цього по віадуку. Крім того, на дорозі зображені фрагменти якоїсь барикади.

Робота Познаньського є прикладом ювілейної картини, в якій автор зробив акцент на радості вибореної свободи. Башта мосту Понятовського виступає тут лише символічним орієнтиром, що вказує глядачеві, в якому місті відбувається дія.

Міст було відбудовано за проєктом Станіслава Гемпеля (1892–1954). На жаль, під час робіт не обійшлося без трагічних подій. 4 грудня 1945 року сталася будівельна катастрофа: один із конструктивних елементів розчавив руку робітникові Юзефу Крупніку. Як зазначала Малгожата Омилановська у своїй монографії про міст: «Намагаючись урятувати людину, робітники вирізали частину цього елемента, що спричинило його зсув і, як наслідок, падіння у воду всіх уже встановлених балок, включно з опорою прольоту. Крупнік загинув на місці, а семеро інших робітників отримали тяжкі поранення»¹³. Попри трагедію та пов'язані з нею затримки, 22 липня 1946 року міст було урочисто відкрито. На церемонії були присутні президент Болеслав Берут (1892–1956) і президент столиці Станіслав Толв'їнський (1895–1969). Освячення здійснив Головний декан Збройних сил Польщі, полковник Станіслав Вархаловський (1888–1970). Владислав Броневський (1897–1962) присвятив реконструкції вірш, у якому міст постає символом відбудови всієї Польщі.

¹² *Galeria Malarstwa Historycznego*, Варшава 2021, с. 90.

¹³ М. Omilanowska, *op. cit.*, с. 142.

МІСТ ПОНЯТОВСЬКОГО

Дороги розбиті,
міста в руїні,
історія
гне нас і ламає,
але – «не загибла»,
і не загине,
ми піднімемо її
самі!

Здіймаються в небо руїни Варшави,
ідуть роботи на завалі.
З осколків перемоги,
з уламків слави
будуємо міст
на Віслі зі сталі.

Народ,
що перед ворогом шию не схиляв,
зводить
за прольотом проліт.
Бики до неба!
Арки на них!
Вгору!
Вперед!
До соціалізму!
До перемоги!

Міст – народу,
трудящим масам,
хай пройдуть ним
військовим кроком.
Потрібен настрій,
робота та час.
Будуємо міст:
Нашу вітчизну.

У колекції Музею Незалежності зберігається запрошення на урочисте відкриття мосту Понятовського, відбудованого після воєнних руйнувань, заплановане на 22 липня 1946 р. (інв. № MN-E15211/1). Це вагоме свідчення того, що відкриття переправи після реконструкції стало визначною подією в історії міста. Захід супроводжувався парадом молоді з Союзу боротьби молоді, який із трибуни, встановленої на Форумі біля в'їзду на міст, приймав Болеслав Берут¹⁴. Про цей парад повідомляє згадане запрошення для двох осіб, яке також зазначає, що вхід на маршрут параду був можливий лише до 9:30 ранку.

Міст Понятовського – це споруда, що зазнала руйнувань під час обох світових воєн, але щоразу відбудовувалася. Її відбудова 1946 року викликала у мешканців великі емоції й стала пропагандистською вітриною тодішньої польської влади. Видавалися фотоальбоми, знімалися документальні фільми про будівництво, а вищенаведений вірш Владислава Броневського, написаний на кількох метрах сірого полотна, відкривав виставку в Національному музеї¹⁵.

Хоча після 1945 року архітектурні досягнення XIX століття трактувалися як прояв «дегенеративного мистецтва», через що під час відбудови не було відновлено всі кам'яні лавки з гербами, а на початку 1950-х років обидві башти разом із павільйонами були демонтовані, щоб не закривати новий Стадіон 10-річчя, міст усе ж залишався в полі зору митців.

Одним із прикладів є кольоровий дереворит Тадеуша Двожаньського (1911–1991), художника, який спеціалізувався саме в цій техніці. Що цікаво, він був професійним військовим, а художню освіту здобув... у полоні. У вересні 1939 року він брав участь, зокрема, в обороні Кемпи-Оксивської. Після капітуляції Двожаньський опинився в таборах Пренцлау, Нойбранденбург і Гросс-Борн, де в рамках курсів професійної підготовки для військовополонених закінчив навчання за повною трирічною програмою Академії образотворчих мистецтв і трирічний курс прикладної графіки, де викладачем був Ян Замойський (1901–1986)¹⁶. Таким чином, Двожаньський отримав необхідні навички та кваліфікацію, щоб працювати як художник,

¹⁴ Там само, с. 144.

¹⁵ Там само, с. 145.

¹⁶ J. Zamoyski, *Lukaszowcy*, WAiF, Варшава 1989, с. 129–130.

Тадеуш Двожанський (1911–1991), *Warszawa. Most Poniańskiego* (Варшава. Міст Понятовського), 1957

і після війни успішно застосовував їх, зокрема працюючи в Бюро відбудови Варшави. У 1948 році вийшло портфоліо з 15 двоколірними гравюрами, що представляли найцікавіші об'єкти Варшави¹⁷. Робота, датована 1957 роком, зображує міст Понятовського у перспективі зверху. Ймовірно, ескіз було створено з даху будинку на Алеї 3 Травня, буд. 2, або з балкона однієї з квартир останнього поверху. З боку Праги башт вже не видно – їх було розібрано. Натомість із боку Повісля можна побачити ті, що стояли на початку мосту, а також віадук із з'їздом на північній стороні та панораму Саської-Кемпи на протилежному березі річки. Примітно, що мостом пересуваються трамваї, адже до відкриття Сілезько-Домбровського мосту в 1949 р. саме міст Понятовського залишався єдиним трамвайним сполученням між правим і лівим берегами Вісли. Отже, головна тема цієї роботи – гордість за колію, що з'єднує два береги Варшави, які цей міст, мовчазний свідок обох світових воєн, з'єднує вже понад століття.

Малгожата Кароліна Пекарська

¹⁷ W. Błażejowski, *Tadeusz Dworzański. Ekslibrisy*, Towarzystwo Przyjaciół Książki, Варшава 1964, с. 2.

Перелік об'єктів:

1. інв. № MN-M.355; Станіслав Познаньський (1909–1996); «*Warszawa wyzwolona*» («*Варшава визволена*»); 1955; розміри: 140 x 160 см; олія, полотно.
2. інв. № MN-Gr.675; Януш Стшалецький (1902–1983); «*Most Poniatowskiego*» («*Міст Понятовського*»); 1945; розміри: 30 x 36,5 см; акварель, гуаш, папір.
3. інв. № MN-Gr.640; Казімеж Томоровіч (1897–1961); «*Most Poniatowskiego V*» («*Міст Понятовського V*»); 1945; розміри: 21,1 x 30,7 см; туш, рисунок, папір.
4. інв. № MN-Gr.641; Казімеж Томоровіч (1897–1961); «*Most Poniatowskiego X*» («*Міст Понятовського X*»); 1945; розміри: 32 x 47,8 см; рисунок, туш, папір.
5. інв. № MN-Gr.636; Казімеж Томоровіч (1897–1961); «*Most Poniatowskiego XI*» («*Міст Понятовського XI*»); розміри: 17,3 x 24,3 см; малюнок, туш, папір.
6. інв. № MN-Gr.642; Казімеж Томоровіч (1897–1961); «*Most Poniatowskiego XIII*» («*Міст Понятовського XIII*»); 1945; розміри: 10,9 x 15,2 см; малюнок, туш, папір.
7. інв. № MN-Gr.3525; Тадеуш Двожанський (1911–1991); «*Warszawa. Most Poniatowskiego*» («*Варшава. Міст Понятовського*»); 1957; розміри: 30,5 x 45,5 см; кольоровий дереворит, папір.

Бібліографія

- Błażejowski Wacław, Tadeusz Dworzański. *Ekslibrisy*, Towarzystwo Przyjaciół Książki, Варшава 1964.
- Handke Kwiryna, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Варшава 2011.
- Janusz Strzalecki, 1945–1948, <https://www.zbrojowniasztuki.pl/alma-mater/poczet-rektorow/janusz-strzalecki-1945-1948,521> [доступ: 28.04.2025].
- Kazimierz Tomorowicz, [w:] *Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania*, red. S. Łoza, Drukarnia Wydawnicza, Варшава 1939.
- Markowski Mateusz, *Król warszawskich przepraw – Most Księcia Józefa Poniatowskiego „Mad-White”* <https://www.whitemad.pl/most-ksiecia-jozefa-poniatowskiego-w-warszawie/> [доступ: 28.04.2025].

Matusińska Maria, *Kazimierz Tomorowicz (1897–1961), wystawa malarstwa, styczeń 1969*, Warszawa „Zachęta”, Варшава 1969.

Omilanowska Małgorzata, *Most i wiadukt Księcia Józefa Poniatowskiego*, PWN, Варшава 1991.

Zamoyski Jan, *Łukaszowcy*, WAiF, Варшава 1989.